

birincisi için "ne mutlu", ikincisi için ise "ne yazık" der. Talmud'a göre tabaklama işinde çalışma veya bunun için hayvan dışkısı satma, evlilikten önce veya sonra başlanmış olması farketmeksizin boşanma sebebidir. Önceden kocasının mesleğine tahammül edeceğine dair söz veren bir kadın dahi sonradan boşanma isteğinde bulunabilir (EJd., X, 1536 vd.).

Derinin tabaklanması (dibâgat) Araplar'ca Câhiliye döneminden beri bilinmekteydi ve Arabistan yarımadasında dericiliğin gelişmiş olduğu, Hz. Peygamber'in sağlığında fethedilen Yemen tarafındaki Cüreş, Havlân'ın küçük bir beldesi olan Sa'de ve Tâif gibi yerleşim merkezleri bulunuyordu. Bunlardan özellikle Cüreş ünlüydü ve burada işlenen deriler "Cüreş derisi" adıyla anılırdı. Hasan b. Ahmed el-Hemedânî, *Şifâtü Cezireti'l-'Arab* adlı eserinde bu yerleri "beledü'd-debbâğ" olarak zikretmektedir (s. 98, 248, 260). Yâkût el-Hamevî de Tâif vadilerinin birinden, tabaklama artıklarının atıldığı pis kokan bir yer olarak söz eder (*Mu'cemül-büldân*, VI, 9). Mekke de dericiliğin gelişmiş olduğu yerlerdendi. Akîk vadisinden getirilen karaz (selem ağacının [acacia] asak, acacia flava) meyve ve yaprağı veya küstümütu [mimoso nilotica]), burada bulunan ve bazı rivayetlerde çok büyük olduklarından söz edilen taş değirmenlerde ezilerek deri tabaklama işi için kullanıma hazırlanırdı. İbn Hişâm'ın kaydettiğine göre Habeşistan'a hicret eden sahâbîlerin iadesini istemek üzere giden Kureyş heyetinin Habeş Hükümdarı Ashame'ye götürdüğü hediyeler içinde onun en beğendiği şey Mekke'de tabaklanmış derilerdi (es-Sîre, I, 334). Hz. Peygamber, Mekke'de kıtlık olduğu zaman buraya Medine mahsulü hurma göndermiş ve karşılığında da deri talep etmişti (Serahsî, X, 92).

Ashap içinde mesleği dericilik olanlar vardı (Huzâî, s. 736) ve Mescid-i Nebevî'nin müezzinlerinden Sa'd el-Karaz'a da muhtemelen karaz alıp sattığı için bu isim verilmişti (İbn Abdülber, II, 54; İbn Hacer, II, 29). Hz. Peygamber'in hanımlarından Sevde bint Zem'a ve Zeyneb bint Cahş dericilikte mâhirdiler. Sevde Tâif tarzı deri işlemeyi biliyordu (İbn Hacer, IV, 286); Zeyneb de Hz. Aîşe'nin rivayetine göre el sanatlarında usta bir hanımdı; deri tabaklar, sonra onu işleyip satarak elde ettiği parayı Allah yolunda harcardı (İbn Sa'd, VIII, 108; İbn Hacer, IV, 314). Dericilikte sadece karaz kullanılmıyordu; çölde yetişen daha başka ağaç

ve otlardan, nar kabuğundan ve şaptan da deri tabaklamada faydalanılıyordu. Kırmızı kökleri olan ve ertâ' denilen bir kum bitkisiyle tabaklanmış derilere me'rût, ertî veya edîm martî deniliyordu.

Çok geniş bir kullanım alanı olmasından dolayı Câhiliye devrinde kurulan pa-nayırılarda en önemli ticaret mallarından biri deriydi. Çadır yapımında, su ve her tür sıvının muhafazası için gerekli olan tulum ve tuluklarda, ayakkabı, mest ve çizme gibi giyim eşyasında, eyer ve koşum takımlarında, mefruşatta deri çokça kullanılmaktaydı. Hz. Peygamber'in yatağı, içerisine hurma lifi doldurulmuş deridendi (Buhârî, "Rikâk", 17; İbn Mâce, "Zühd", 11; Ebû Dâvûd, "Libâs", 43; Tirmizî, "Libâs", 27); ayrıca "içi hurma lifiyle doldurulmuş deri yastık" tabiri hadislerde çokça geçer (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "edm" md.). Demircinin körüğünden şarkı söyleyen "kayne"lerin deflerine ve askerlerin kalkanlarına kadar derinin kullanıldığı daha pek çok alan vardı. Hatta bir ara Hz. Ömer deriden para (dirhem) basmayı dahi düşünmüş, ancak kendisine bunu yaptığı takdirde deve neslinin tükeneceği hatırlatılınca tasavvurunun vazgeçmiştir (Belâzûrî, s. 456). Bu sebeple deri ve deri eşya ile ilgili literatür açısından Arapça oldukça zengindir. Birkaçı müstesna kara memelilerinin tamamının, bazı balıkların ve kunduz gibi suda yaşamayı seven kara hayvanlarının derisinden, tilki, leopar gibi hayvanların da kürklerinden faydalanılmıştır. Hz. Ali'nin torunlarından Hasan kunduz derisi eyer kullanırdı (Buhârî, "Zebâ'ih", 12). Büyük tâbiîn âlimi Şa'bî aslan postunda oturur, samur ve tilki kürkünden kaftan giyerdi (İbn Sa'd, VI, 253-254).

Dericilik pek fazla bir değişikliğe uğramadan sonraki asırlarda da devam etmiştir. İslâm dünyasının her tarafındaki büyük merkezlerde bu sanatla uğraşanlar mutlaka vardı. Kurtuba ve Fas, bazı tabaklama tekniklerinin geliştiği ve Avrupa'ya intikal eden yayıldığı yerler olmuştur. Batı'da halen bazı deri çeşitleri için kullanılan "cordovan" ve "maroccan, maroquin (maroken)" tabirleri bu şehir isimlerinden türetilmiştir. Kahire ve Halep de deri sanayiinin geliştiği merkezlerdendi; XIII. yüzyılda Halep tabak-hânelerinden alınan vergilerin buradaki diğer sınaî kuruluşların vergilerinin toplamından daha fazla olduğu bilinmektedir. İslâm dünyasında dericiliğe dayalı birçok el sanatı gelişmişti ve bunlardan biri de ciltçilikti. Özellikle yiyecek ve içe-

cek maddelerinin muhafaza edildiği kapların büyük bir kısmı deriden yapıldığı için dericiler, muhtesipler tarafından kontrol edilen birtakım kaidelere riayet etmek zorundaydılar. Ziyâeddin Muhammed b. Muhammed el-Kureşî (İbnü'l-Uhuve), *Me'âlimü'l-ıkrbe fi aḥkâmî'l-ḥisbe* adlı eserinde bu konuya bir bab ayırmıştır (s. 229-230).

BİBLİYOGRAFYA :

- Clauser, *Dictionary*, s. 531; Wensinck, *Mu'cem*, "edm" md.; Buhârî, "Rikâk", 17, "Zebâ'ih", 12; İbn Mâce, "Zühd", 11; Ebû Dâvûd, "Libâs", 43; Tirmizî, "Libâs", 27; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 334; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 253-254; VIII, 108; Belâzûrî, *Fütûḥ* (Ridvân), s. 450, 456; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), Ankara 1985, s. 22-23; İbn Sîde, *el-Muḥaṣṣaş*, Beyrut 1398/1978, IV, 100 vd.; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 54; Serahsî, *Fütûḥ*, X, 92; Yâkût, *Mu'cemül-büldân*, VI, 9; Huzâî, *Tahrîcü'd-delâlati's-sem'iyye*, s. 715, 736; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 29; IV, 286-314; İbnü'l-Uhuve, *Me'âlimü'l-ıkrbe fi aḥkâmî'l-ḥisbe* (nşr. R. Levy), London 1938, s. 229-230; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bülâḡu'l-ereb*, III, 393-394; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idariyye*, II, 56; Cevâd Ali, *el-Muḥaṣṣaş*, V, 7; VII, 537-540, 587-595; Hasan b. Ahmed el-Hemedânî, *Şifâtü Cezireti'l-'Arab*, Riyad 1977, s. 98, 248-249, 260; C. Zeydan, *Medeniyyet-i İslâmiyye* (İstanbul 1976), III, 112-113; Ahmad Mohamad Migahid, *Flora of Saudi Arabia*, Riyad 1978, s. 196, 299; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1985, V, 162-169; M. Abdülaziz Amr, *el-Libâs ve'z-zîne fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 295-301; Abdülaziz b. İbrâhim el-Ömerî, *el-Hıref ve's-şinâ'a fi'l-Hicâz fi 'aşri'r-resûl*, [baskı yeri yok] 1985, s. 326-330; Ahmad Y. al-Hassan — D. R. Hill, *Islamic Technology*, Cambridge 1988, s. 197-200; W. S. McCullough, "Leather", *IDB*, III, 104; a.mlf., "Skin", *a.e.*, IV, 382; M. Lamed, "Leather Industry and Trade", *EJd.*, X, 1536-1542; W. M. Floor, "Carm", *Elr.*, IV, 820-822.

NEBİ BOZKURT

Deri ile İlgili Fıkhî Hükümler. Çok eski devirlerden beri giyim eşyası olarak ve başka maksatlarla çok yaygın bir kullanım alanına sahip bulunan deri, temizlenmesi ve kendisinden faydalanması bakımından fıkhın ilgi alanına girmiştir.

İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, Kur'an-ı Kerim'de (el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3, 60; el-En'am 6/145; en-Nahl 16/115) etinin kullanılması yasaklanan domuzun derisinin de bu yasağa dahil olduğu ve herhangi bir tabaklama işleminden sonra bile kullanılamayacağı görüşünü benimsemiştir. Hanefî fakihlerinden Ebû Yûsuf ile Mâlikîler'den Şahnûn ve Ebû Muhammed İbn Abdülhakem'e göre domuz derisi tabaklanmak suretiyle temizlenir ve kullanılabilir (bk. DOMUZ). Diğer derilerin kullanılması ise

hayvanın necis sayılıp sayılmamasına, etinin yenip yenmemesine, ölümlü şekline ve derisinin tabaklanıp tabaklanmamasına bağlı olarak mezhepler tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir.

Eti yenen hayvanların usulüne göre kesilmesi halinde eti gibi derisinin de dinî bakımdan temiz sayılacağı ve tabaklamaya gerek kalmadan kullanılacağı hususunda mezhepler görüş birliği içindedirler. Ölmüş veya usulüne göre kesilmediği için bu hükümden olan hayvan derisinin tabaklanmadan kullanılacağı konusunda da ittifak vardır.

Hayvan derilerinin kullanılması hususunda en geniş yorumu yapan Hanefî fakihlerine göre eti yensin veya yenmesin domuz dışındaki bütün hayvanların derileri kullanılır. Bir hayvan canlı iken kesilmişse derisini tabaklamaya gerek yoktur. Ölü olarak bulunan hayvanların derileri ise ancak tabaklanarak kullanılır. Bazı hadislerde ölmüş hayvan etinin yenilmesinin haram, derisinden faydalanmanın câiz olduğu ifade edilirken başka hadislerde tabaklamadan deriyi temizlediği bildirilmiştir (Buhârî, "Büyû", 10; Müslim, "Hayz", 100, 105; Ebû Dâvûd, "Libâs", 41; Tirmizî, "Libâs", 7; Nesâî, "Fer" ve "atîre", 4). Bu hadisleri birlikte değerlendiren fakihler, ölü hayvan derisinin tabaklanmakla temizleneceği sonucuna varmışlardır.

Şâfiîler, ölmüş hayvanlarda olduğu gibi eti yenmeyen hayvanların derilerinin de kesimle değil ancak tabaklanma ile temiz hale geleceğini ileri sürmekte, bu arada derisinin hiçbir şekilde kullanılmayacağını kabul ettikleri domuz köpeği de eklemektedirler. Hanbelî mezhebi ile Mâlikî âlimlerinin çoğunluğuna göre de eti yenmeyen hayvanların derisi kesimle temiz hale gelmez. Ancak bazı Mâlikî fakihleri bu hükmü yalnız domuz hasrederek haram oluşunda ihtilâf bulunan veya mekruh sayılan hayvanların derilerinin kesimle temiz sayılacağı görüşündedirler. Öte yandan Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre eti yenmeyen hayvanları derisinden faydalanmak için kesmek câiz değildir; Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'e göre ise câizdir.

Hanbelî ve Mâlikî mezheplerinde hâkim görüşe göre ölü hayvanların derileri tabaklanma suretiyle temizlenmez; çünkü Hz. Peygamber, vefatından kısa bir süre önce ölü hayvan derilerinin kullanılmasını yasaklamıştır (Müsned, IV, 310; İbn Mâce, "Libâs", 26; Ebû Dâvûd,

"Libâs", 39; Tirmizî, "Libâs", 7). Ancak tabaklamadan deriyi temizlediğine dair daha önce zikredilen hadislerin sahih oluşuna karşılık muhaddisler bu hadisin delil olarak kullanılmasına engel teşkil edecek illetler taşıdığını belirtmişlerdir (Tirmizî, "Libâs", 7; Azîmâbâdî, XI, 185-187). Her iki mezhebe göre de ölü hayvan derisinin temiz sayılmamakla birlikte tabaklandıktan sonra üzerine oturmak veya kap yaparak içine kuru yiyecek koymak gibi maksatlarla kullanılması câizdir. Ölü hayvan derisinin tabaklanma ile temizleneceğine dair Mâlikî mezhebinde başka bir görüşün bulunması yanında Ahmed b. Hanbel'den, diri iken temiz sayılan ölü hayvanların derisinin bu hükme tâbi olacağına dair bir görüş rivayet edilmiştir. Bazı Hanbelî âlimleri ise yalnız eti yenen hayvanların derisinin tabaklanma ile temiz olacağını belirtmişlerdir.

Derinin temizlenmesinde önemli bir işlem olan tabaklama konusu üzerinde fakihlerin titizlikle durdukları görülmektedir. Fıkıh âlimleri, tabaklamadan derinin nemini kurutucu, kirini temizleyici ve kokusunu giderici mahiyette olması gerektiğini ittifakla belirtirler. Bazı fakihler, bu işlem sırasında kullanılan malzemelerin de temiz olması üzerinde durur ve zamanın tabaklama tekniğine uygun olarak kullanılan ancak dinen pis sayılan bazı maddelerle yapılan temizliği geçerli saymazlar. İslâm hukukçularının çoğunluğu ise böyle bir şart aramazlar. Fakihlerin bu konudaki icthadlarının dönemlerindeki teknik ve kimyevî imkânlardan etkilendiği muhakkaktır. Genel olarak kiri, nemi ve kokuyu gideyen her türlü tabaklama işleminin yeterli olduğu kabul edilir.

Dinen temiz sayılan ve kullanılmasına izin verilen deriler hukukî değeri olan (mütekavim) bir mal sayılır ve İslâm hukukunun genel prensipleri çerçevesinde her türlü hukukî işleme konu olur. Aynı şekilde mütekavim mal olması dolayısıyla deri gasp, itlâf, hırsızlık gibi haksız fiillere karşı da korunmuştur. Gasbedildiğinde gâsıbın mevcutsa deriyi iade, değilse tazmin borcu doğar; çalınması durumunda değeri nisap miktarına ulaşmışsa hırsızlık için öngörülen ceza uygulanır. Derinin temizliği ve kullanımı ile ilgili olarak ortaya koydukları hükümler çerçevesinde mezheplere göre hangi tür derinin mütekavim sayılacağını ve hangi hükümlerin uygulanacağını tesbit etmek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 227; II, 234; III, 476; IV, 15, 310; V, 74-75; VI, 155; Dârimî, "Edâhî", 19-20; Buhârî, "Büyû", 10; Müslim, "Hayz", 100, 105-107; İbn Mâce, "Libâs", 26; Ebû Dâvûd, "Libâs", 38-41; Tirmizî, "Libâs", 7, 31-32; Nesâî, "Fer" ve "atîre", 4-5, 7; Serahsî, *el-Mebsûl*, XII, 14, 131; Kâsânî, *el-Bedâ'î*, I, 74, 86; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 66-71, 79-80; IV, 309-310; VIII, 244; Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 214-230, 239-240; Zeylâî, *Tebyînü'l-ḥakâ'ik*, Bulak 1313 — Beyrut, ts., I, 25-26; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, I, 81; IV, 426; VII, 400, 404; VIII, 421; Buhârî, *Keşşafü'l-kınâ'*, I, 54-55; *el-Fetâua'l-Hindiyye*, V, 301, 346; Haraşî, *Şerhu Muhtaşarı'l-Halîl*, I, 89-90; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I, 136, 137; IV, 30, 224; Azîmâbâdî, "Avnü'l-ma'bûd", XI, 185-187; Sâlih el-Ezherî, *Cevâhîrü'l-iktilâ'*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), I, 223; II, 73, 185; Muhammed Abdülazîz Amr, *el-Libâs ve'z-zîne fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 294-302; Abdülazîz b. İbrâhim el-Ömerî, *el-Hüfref ve's-sinâ'at fi'l-Hicâz ft 'aşri'r-Resûl*, [baskı yeri yok] 1985, s. 326-328; *Mu.F.*, XV, 249-260; XX, 34, 226-233.

MUSTAFA BAKTİR

Türkler'de Dericilik. Bütün Türk topluluklarında deri işçiliği ilerlemiş bir sanayi dalı olarak görülmektedir. Büyük bir ihtiyaç şeklinde ortaya çıkan deri kullanımı, dericiliğin yanı sıra hayvancılığın da gelişip yaygınlaşmasına yol açmıştır. Hayvancılıkla uğraşan eski Türk topluluklarının giyim eşyası yün, deri ve kürk mâmullerinden oluşmaktaydı. Orta Asya Türkleri'nin özellikle atlı yolculuğa çıkacakları zaman deri pantolon giydikleri bilinmektedir; bu durum, hayatlarının büyük kısmını at sırtında geçen Türkler için deri ve deri işçiliğinin önemini gösterir.

Deri ve deri mâmulleri üretim tekniğinin ileri bir seviyeye ulaştığı Ortaçağ İslâm dünyasının çarşılarında bu tür eşyanın sergilendiği birçok dükkân bulunurdu. Elbise, ayakkabı ve tulum gibi şeylerin yanında derinin en çok kullanıldığı alanlardan biri de ciltçilikti. XIV-XVI. yüzyıllarda mücellitlerin deri ve kösele kitap kapaklarına işledikleri motifler, ciltçilik sanatının ulaştığı noktayı göstermesi bakımından önemlidir. İslâm âleminde kitabın kutsal sayılması ciltçiliğe özel bir değer verilmesini sağlamış ve bu sanat hemen hemen bütün İslâm devletlerinde en ileri seviyeye ulaşmıştır. Cilt işlerinde özellikle müslüman Türkler çok başarılı olmuşlar ve bu mesleğe tutku derecesinde bir sevgi beslemişlerdir. Halen kütüphanelerde bulunan binlerce kitabın arasında ciltsizlerin çok az olması bu sevginin bir delilidir. Öte yandan derinin kâğıt imalinde de önemli bir ye-